Neapolis University

HEPHAESTUS Repository **http://hephaestus.nup.ac.cy**

School of Health Sciences Articles

1988

þÿ ” ¹ ± » µ º Ä ¹ º ® œ - ¸ ¿ ´ ¿ Â º ± ¹ þÿ ‘ Á ¹ Ã Ä ¿ Ä µ » ¹ º ® • À ¹ Ã Ä ® ¼ ·

Kargopoulos, Phillipos V.

þÿ • ¦ • { • » » · ½ ¹ º ® ¦ ¹ » ¿ Ã ¿ Æ ¹ º ® • Ä ± ¹ Á µ ¯ ± }

http://hdl.handle.net/11728/11551

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

ΑΘΗΝΑ 1988

ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΚΑΡΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΛΕΚΤΟΡΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Στον Αριστοτέλη αποδίδονται οι τίτλοι του πατέρα της λογικής και πατέρα της επιστήμης. Η διπλή αυτή πατρότητα έχει δημιουργήσει ένα κλασσικό πρόβλημα για τους ερμηνευτές του Αριστοτέλη: πώς μπορεί να συμβιβαστεί το αυστηρά αξιωματικό πρότυπο της επιστήμης[1] που προτείνει ο Αριστοτέλης στα *Αναλυτικά Ύστερα* με τη «χαλαρή» πρακτική που ακολουθεί ο ίδιος στις επιστημονικές του πραγματείες, απ' όπου κατά κανόνα λείπουν οι αποδείξεις ή τουλάχιστο το είδος των αποδείξεων που προβλέπουν τα *Α.Υ.* Όπως και σε κάθε άλλο πρόβλημα με παρόμοια λογική μορφή οι λύσεις που έχουν κατά καιρούς προταθεί ζητούν είτε να απαρνηθούμε ή να μετριάσουμε κάποιες από τις απαιτήσεις που θέτει ο Αριστοτέλης για την επιστημονική γνώση, είτε να διαχωρίσουμε την αποδεικτική από την επιστήμη[2]. Η απλή λύση δεν είναι πάντοτε η σωστή· συχνά μιά πιο σύνθετη εικόνα που επεκτείνεται σε νέα προβλήματα μπορεί να βοηθήσει στη λύση του αρχικού προβλήματος. Η ανακοίνωση αυτή εντάσσεται στην γενική προβληματική των σχέσεων απόδειξης και επιστήμης στον Αριστοτέλη επιχειρεί όμως να πλησιάσει το κεντρικό αυτό πρόβλημα εξετάζοντας το μικρότερο πρόβλημα των σχέσεων διαλεκτικής και επιστήμης στον Αριστοτέλη.

I

Το πρόβλημα της θέσης της διαλεκτικής στην Αριστοτελική σκέψη γίνεται πιο οξύ όταν λάβουμε υπ' όψη το αυστηρά αξιωματικό πρότυπο το οποίο προτείνει για την επιστήμη ο Αριστοτέλης στα *Αναλυτικά Ύστερα*, και την σημασία που αποδίδει ο ίδιος στην επαγωγή για την απόκτηση νέας γνώσης. Με την απόδειξη να καλύπτει την οργάνωση της επιστημονικής γνώσης και την επαγωγή την επέκτασή της, τι μένει για την διαλεκτική να κάνει; Πώς μπορεί ο ρόλος της διαλεκτικής να δικαιολογεί ένα ολόκληρο εγχειρίδιο όπως τα *Τοπικά* την στιγμή μάλιστα που ο Αριστοτέλης αναφέρεται στους οπαδούς της διαλεκτικής με ειρωνικά και αρνητικά σχόλια. Το παραπάνω πρόβλημα έχει ωθήσει πολλούς μελετητές στο να ερμηνέψουν τα *Τοπικά* ως πρώιμο λογικό εγχειρίδιο του Αριστοτέλη[3], χωρίς ιδιαίτερη σημασία για την Αριστοτελική θέση περί αποδεικτικής επιστήμης.

Τα *Τοπικά* παρουσιάζουν ένα σημαντικό ερμηνευτικό πρόβλημα όχι μόνο ως προς το τι προηγείται στο *Όργανο* αλλά ως προς το τι ακολουθεί, το *Περί Σοφιστικών Ελέγχων (Σ.Ε.)*. Τυπικά οι *Σ.Ε.* μπορούν να ενταχθούν στα *Τοπικά* ως ένατο βιβλίο ωστόσο το ουσιαστικό πρόβλημα που παραμένει είναι η διάκριση ανάμεσα στην διαλεκτική και την εριστική που ήδη τίθεται στο βιβλίο VIII, όπου ο Αριστοτέλης υποδεικνύει τεχνάσματα σαφώς εριστικά και αντίθετα προς τον στόχο της έρευνας. Αν στόχος μας είναι η πειθώ και η υπερίσχυση στο διάλογο τότε γιατί να μην θεωρήσουμε την *Ρητορική* ως την πλέον κατάλληλη να καλύψει το κενό. Δεδομένης λοιπόν της απόδειξης, της επαγωγής και της ρητορικής τέχνης τι ρόλος μένει για την διαλεκτική στην Αριστοτελική σκέψη;

II

Για να εξηγήσουμε αυτή την αμφίβολη στάση που τηρεί ο Αριστοτέλης απέναντι στην διαλεκτική πρέπει να εξετάσουμε πρώτα τους λόγους για τους οποίους ο Αριστοτέλης θα ήταν κατ' αρχήν πολέμιος της διαλεκτικής. Ένας χαρακτηρισμός της διαλεκτικής, αρκετά γενικός ώστε να καλύπτει τα διάφορα είδη της, θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει τις τρεις στοιχειώδεις έννοιες που την απαρτίζουν είτε ως μέθοδο είτε ως κίνηση της σκέψης: τις έννοιες της *σύγκρουσης*, της *υπέρβασης* και της *αφομοίωσης*. Η διαλεκτική είναι η μέθοδος ή η κίνηση της σκέψης κατά την οποία η σύγκρουση αντιτιθέμενων στοιχείων (απόψεων, θέσεων, παραγόντων γενικά) οδηγεί σε λύση μέσα από την υπέρβαση του επιπέδου της σύγκρουσης που αφομοιώνει τα αντιτιθέμενα στοιχεία. Αυτός ο δυναμικός και εξελικτικός χαρακτήρας της διαλεκτικής καθώς και η έμφαση στη σύγκρουση και στη διάσταση μεταξύ επιπέδων πραγματικότητος την έχουν κάνει κατά καιρούς θελκτική στους μελετητές των φιλοσοφικών επιστημών και ιδιαίτερα των επιστημών του ανθρώπου που ασχολούνται (ιδιαίτερα) με πολύπλοκα φαινόμενα ασυνέχειας, συγκρούσεων και διάστασης μεταξύ σκέψης και πραγματικότητας. Το οντολογικό κόστος μιας τέτοιας μεθόδου παραμένει ωστόσο υπέρογκο.

Στην περίπτωση της Πλατωνικής διαλεκτικής η διάσταση επιπέδων ταυτίζεται με την γνωσιολογική διάσταση μεταξύ πραγματικής γνώσης και απλής δοξασίας και με την οντολογική διάσταση μεταξύ *είναι* και *γίγνεσθαι*. Η θεωρία των ιδεών είναι βάση για την εγκυρότητα της διαλεκτικής. Η σύγκρουση απόψεων φερ' ειπείν στον ορισμό μιάς έννοιας οδηγεί είτε στην αποδοχή ενός πλουραλιστικού σχετικισμού ή αντίθετα πρέπει να ληφθεί ως απόδειξη της ύπαρξης μίας τέτοιας κοινής έννοιας που κάνει την ίδια την σύγκρουση δυνατή.

Η αντίθεση του Αριστοτέλη στο είδος αυτό της διαλεκτικής είναι προφανής. Ο Αριστοτέλης δεν δέχεται τον χωρισμό της πραγματικότητας σε επίπε-

δα. Ο βασικός οντολογικός χωρισμός της πραγματικότητας είναι σε «πρώτες ουσίες» (συγκεκριμένα αντικείμενα) και ιδιότητες των πρώτων ουσιών. Η διαφορά του με τον Πλάτωνα δεν είναι μόνο θέμα οντολογικών προτιμήσεων ή οντολογικής οικονομίας γιατί απ' αυτήν απορρέουν σημαντικές μεθοδολογικές και επιστημολογικές συνέπειες. Σε αντίθεση με την Πλατωνική φιλοσοφία που αναζητά την ενότητα μέσα στα πολλά, ο Αριστοτέλης φιλοσοφεί κάνοντας διακρίσεις και συχνά λύνει προβλήματα δείχνοντας ότι ένας όρος έχει πολλές σημασίες («πολλαχώς λέγεται»). Ακόμη πιό σημαντική για το θέμα μας είναι η επιστημολογική συνέπεια της παραπάνω θέσης: Σε αντίθεση με τον Πλάτωνα που θεωρεί την διαλεκτική ως υπερεπιστήμη που καλύπτει όλο το επιστητό, ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι υπάρχουν πολλές επιστήμες με διαφορετικά αντικείμενα, αρχές και μεθόδους. Το ίδιο το όν δεν είναι αντικείμενο της επιστήμης γιατί δεν είναι γένος: εξαντλείται δηλαδή από τα γένη που το απαρτίζουν. Γνώση της πραγματικότητας σημαίνει για τον Αριστοτέλη γνώση πολλών πραγμάτων.

Οι αντιρρήσεις του Αριστοτέλη στην διαλεκτική καθώς και τα αρνητικά του σχόλια εναντίον των υποστηρικτών της πρέπει, συνεπώς να ερμηνευτούν κατ' αυτόν τον τρόπο: ο Αριστοτέλης απορρίπτει την (Δ)ιαλεκτική ως υπερεπιστήμη. Όταν αφαιρέσουμε από την διαλεκτική τον τίτλο της επιστήμης ή της θεωρίας (μαζί με την συνακόλουθη οντολογία) τι μένει; Η διαλεκτική ως μέθοδος ή μάλλον ως *μία* μέθοδος την οποία και αποδέχεται και εξετάζει στα *Τοπικά*.

III

Η εξήγηση τού τι είναι η διαλεκτική ως μέθοδος είναι δύσκολη γιατί δίχως την συνακόλουθη οντολογία η διαλεκτική χάνει δύο από τα τρία στοιχεία που την συνθέτουν, την *αφομοίωση* και την *υπέρβαση*, ενώ το στοιχείο που παραμένει, η *σύγκρουση*, δεν επαρκεί καν για να την διαχωρίσει από την εριστική. Θα πρέπει λοιπόν να εξετάσουμε τι είναι 'μέθοδος' για τον Αριστοτέλη και να εντάξουμε την διαλεκτική μαζί με τις άλλες μεθόδους που αναγνωρίζει.

Αυτό που διακρίνει την μέθοδο από την επιστήμη στον Αριστοτέλη είναι το ότι η πρώτη δεν έχει συγκεκριμένο αντικείμενο. Η λογική είναι μέθοδος, η αριθμητική είναι επιστήμη. Η μέθοδος είναι λοιπόν εργαλείο, δηλ. όργανο της σκέψης. Ως όργανο σκέψης η διαλεκτική εντάσσεται μαζί με την *λογική* όπως αυτή χρησιμοποιείται στις επιστήμες και με την ρητορική.

Πριν περάσουμε στα στοιχεία που διαφοροποιούν τις μεθόδους αυτές μεταξύ τους θα πρέπει να επιμείνουμε στο κοινό τους χαρακτηριστικό: και οι τρεις μέθοδοι είναι εργαλεία. (Το στοιχείο αυτό είναι ουσιαστικό για την λύση του αρχικού μας προβλήματος). Η γνώση που παρέχεται από τα *Αναλυτικά Ύστερα*, τα *Τοπικά* και την *Ρητορική* είναι ένα είδος επιτηδειότητας, γνώσης -

του «πώς να» κυρίως και όχι γνώσης «του-ότι»· πρόκειται δηλαδή για *τεχνικά* εγχειρίδια. Ο κίνδυνος εδώ είναι ότι συχνά βλέπουμε την λογική, ιδιαίτερα μετά τις νεώτερες εξελίξεις της, ως θεωρία. Λογική θεωρία υπάρχει στον Αριστοτέλη, περιορίζεται όμως στην *Συλλογιστική (Αναλυτικά Πρότερα)*.

Η διάκριση μεταξύ των τριών οργάνων σκέψης δεν μπορεί να γίνει με βάση την τυπική λογική και για έναν άλλο λόγο εξίσου σημαντικό. Τόσο η διαλεκτική όσο και η λογική των επιστημών και η ρητορική κάνουν χρήση της συλλογιστικής και της επαγωγής. Η ρητορική κάνει χρήση του *ενθυμήματος* (παραγωγικός συλλογισμός) και του *παραδείγματος* (επαγωγικός). Η λογική των επιστημών χρησιμοποιεί την απόδειξη και την επαγωγή. Το ίδιο ακολουθεί και η διαλεκτική. Χρησιμοποιούν λοιπόν και οι τρεις μέθοδοι τα ίδια εργαλεία αλλά σε διαφορετικές χρήσεις. Αυτό που καθορίζει τις διαφορετικές χρήσεις είναι το υλικό. Η κάθε μία από τις μεθόδους είναι κατάλληλη για διαφορετικό υλικό.

Η λογική της επιστήμης έχει το πιο καθορισμένο πεδίο εφαρμογής: τα γένη των ουσιών. Από τον ορισμό των γενών –ως αρχή – πηγάζει η αναγκαιότητα DE RE η οποία διαφοροποιεί την απόδειξη από τον απλό παραγωγικό συλλογισμό. Από τις επιστήμες ο Αριστοτέλης απαιτεί όχι μόνο να δείξουν το *πώς* έχουν τα πράγματα αλλά και το *διότι*· δηλαδή, το πώς πρέπει να είναι και το πώς δεν θα μπορούσαν να είναι διαφορετικά. Αντίστοιχα η επιστημονική επαγωγή αναζητεί τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά των υπό εξέταση γενών.

Η ρητορική αντίθετα έχει το ευρύτερο πεδίο εφαρμογής: μπορεί να εφαρμοστεί σε όλα τα ζητήματα. Αυτό που καθορίζει την λειτουργία των εργαλείων της είναι οι συγκεκριμένες περιστάσεις. Τόσο το *ενθύμημα* (παραγωγικός συλλογισμός με λανθάνουσες προκείμενες) όσο και το *παράδειγμα* (επαγωγικός συλλογισμός που βασίζεται στην αναλογία) εξαρτώνται άμεσα από την προϋποτιθέμενη γνώση του ακροατηρίου.

Η διαλεκτική κατέχει ενδιάμεση θέση. Το πεδίο εφαρμογής της δεν είναι η φύση των γενών ούτε οι οποιεσδήποτε απόψεις του ακροατηρίου αλλά τα «ένδοξα», τα οποία ορίζονται ως τα ζητήματα στα οποία υπάρχει συμφωνία είτε όλων των ανθρώπων είτε της πλειοψηφίας είτε των σοφών (όλων των σοφών, ή των περισσότερων ή των πιο φημισμένων). Πρόκειται δηλαδή για θέματα στα οποία υπάρχουν προβλήματα αλλά ταυτόχρονα υπάρχουν και κοινές «διαισθήσεις» και κρατούσες απόψεις που χρησιμοποιούνται ως κριτήρια για την εγκυρότητα των προτεινόμενων λύσεων. Τα θέματα που εμπίπτουν σ' αυτή την κατηγορία ανήκουν σε δύο τομείς: θέματα αρχών των επιστημών και θέματα πρακτικών (φιλοσοφικών) επιστημών.

Όσον αφορά την πρώτη κατηγορία θεμάτων η φιλοσόφηση ξεκινά πάντοτε λαμβάνοντας υπ' όψη τις επικρατέστερες απόψεις ενώ ταυτόχρονα πρέπει και να εναρμονιστεί με τα κοινώς παραδεκτά να εξηγήσει την διάστασή της με αυτά. Το σημαντικό είναι ότι στα *Τοπικά* ο Αριστοτέλης μας προσφέρει μια

μέθοδο ανακάλυψης διαφορετική από την επαγωγή που διερευνά εξαντλητικά όλες τις δυνατές σχέσεις μεταξύ δύο όρων, από την απλή «κατά συμβεβηκώς» σύνδεση μέχρι την πλήρη ταυτότητα του ορισμού. Πρόκειται λοιπόν για ένα πλήρες όργανο φιλοσόφησης που προσφέρει ταυτόχρονα και μεθόδους ανακάλυψης και στήριξης των προκειμένων που απαιτούνται για την εδραίωση ή την ανατροπή φιλοσοφικών και επιστημονικών θέσεων.

Όσον αφορά την δεύτερη κατηγορία θεμάτων η σημασία της διαλεκτικής είναι ακόμα πιο εμφανής γιατί τα αντικείμενα τα οποία πραγματεύονται είναι κατ' εξοχήν «ένδοξα» (...«ώστε δοκείν νόμω μόνον είναι φύσει δε μη» Ν.Ε. Ιιιι)· δηλαδή η «φύση» του συντίθεται σε μεγάλο βαθμό από τις δοξασίες και τις γνώσεις αυτών που τα εξετάζουν. Ο Αριστοτέλης κρίνει απαραίτητο να περιορίσει το ακροατήριό του, να περιορίσει δηλαδή τις αποδεκτές γνώμες προς τις οποίες οι θεωρίες πρέπει να εναρμονιστούν. Έτσι αποκλείονται οι αμφισβητίες από τα *Τοπικά* και οι ανώριμοι από τα *Ηθικά Νικομάχεια*.

IV

Έχοντας εντάξει την διαλεκτική ως μέθοδο στον χώρο μεταξύ των δύο άλλων μεθόδων και έχοντας υποδείξει το είδος της υποκείμενης ύλης για τα οποία είναι κατάλληλη, μένει να αναφέρουμε μόνο συμπερασματικά ότι η διάκριση των τριών μεθόδων δεν είναι απόλυτα σαφής και κατά συνέπεια οι επιστημονικές πραγματίες του Αριστοτέλη πρέπει να εξετάζονται πάντοτε από την σκοπιά και των τριών μεθόδων. Όσον αφορά την χρήση της διαλεκτικής η περαιτέρω μελέτη της θα πρέπει να στραφεί στις συγκεκριμένες εφαρμογές της και να αναγνωριστούν οι διαφορετικές λειτουργίες της στις διαφορετικές κατηγορίες «ενδόξων».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ενώ το αξιωματικό πρότυπο που προτείνει ο Αριστοτέλης υστερεί ως προς το τυπικό μέρος και ιδιαίτερα όσον αφορά την μεταθεωρητική κάλυψη, στις ουσιαστικές του απαιτήσεις είναι αυστηρότερο από τα νεώτερα γιατί απαιτεί από τις αρχές να είναι πρώτες, αληθείς, αναγκαίες και αντιστρέψιμες.

2. Στην σύγχρονη βιβλιογραφία η επικρατέστερη λύση του προβλήματος έχει προταθεί από τον J. Barnes ο οποίος υποστήριξε ότι η αξιωματική οργάνωση της επιστημονικής γνώσης απαιτείται από τόν Αριστοτέλη μόνο για την διδασκαλία και την μάθηση της επιστήμης και όχι για την έρευνα. Κατά συνέπεια η απαίτηση για αξιωματική οργάνωση της επιστήμης περιορίζεται στις επιστήμες που έχουν τελειοποιηθεί σε βαθμό τέτοιο που να επιτρέπει την αξιωματικοποίησή τους και την ανάλογη διδασκαλία τους.

3. Εδώ υπάρχει συμφωνία των μελετών ως προς την χρονική σειρά του τοποθετεί τα *Τοπικά* πριν από τις άλλες λογικές πραγματείες. Ξεκινώντας από αυτήν την θέση που έχει υποστηριχθεί επαρκώς από τον SOLMSEN, πολλοί μελετητές εξετάζουν τα *Τοπικά* με στόχο να ανακαλύψουν στοιχεία για την Πλατωνική θεωρία της διαλεκτικής και την συνακόλουθη θεωρία των ιδεών. Όπως θα γίνει προφανές στην συνέχεια, ακολουθώ μια διαφορετική γραμμή προσέγγισης που έχει πρόσφατα υποστηριχθεί από τον G.E.L. Owen και εξετάζει τα *Τοπικά* ως ανεξάρτητη λογική πραγματεία που εκθέτει την Αριστοτελική θεωρία για την διαλεκτική μέθοδο.